

VAJDA JÁNOS «ILDIKÓ»-JA.

Vajda János írói arcképéből mindmáig hiányzik egy vonás: a drámaíróé. Irodalomtörténetünk ugyan számontartotta egyetlen színi alkotását, az *Ildikót*¹, de nem foglalkozott vele bővebben. Bayer József drámatörténete beiktatja a Nemzeti Színház műsorából adott kimutatásba, de másutt meg sem említi; Vajda életrajzírói egy-egy mellékmondatban végeznek vele, költészetének méltatói még ennyi figyelemben sem részesítik.

A kutatást mindenesetre megnehezíti az a körülmény, hogy a dráma nem jelent meg nyomtatásban. Költőnk szigorú kritikusa volt önmagának,² s úgy látszik, az *Ildikót* sem kívánta az utókorra hagyni. Eredeti kézírata elkallódott, s a drámának ma már csak két sűgópéldánya ismeretes. Az egyiket, a pesti előadás cenzúrai példányát, a Nemzeti Színház könyvtára őrzi; a másik is cenzúrázott szöveg s a Széchenyi Könyvtár kézírattárában található. (Quart. Hung. 2623.)³ Ugyancsak itt van meg (Quart. Hung. 2372.) a pesti sűgőkönyvnek az a gépirásos másolata, amelyet Pásztor Árpád, a *Gina és Rozamundának*, Vajda regényes életrajzának szerzője készíttetett és ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak.⁴

Egyébként a második, az állítólagos kolozsvári sűgőkönyv is másolata a pestinek. Már nem tartalmazza azonban a cenzortól, Vajdától és a rendezőtől az eredeti példányban eszközölt törléseket, s így szövege valamivel rövidebb.⁵ Érdekes

¹ V. ö. Kéky Lajos: *V. J.* 1927. 27. l. (Irodört. Füz. 24.)

² Rubinyi Mózes: *V. J.* 1922. 27. l.

³ A katalógus szerint a dráma kolozsvári előadása (1857. márc. 28.) számára készült. Két körülmény azonban vitássá teszi ezt az adatot. Először is a cenzori engedélyezés 1858. márc. 27-én, tehát kerek egy esztendővel az előadás után kelt. Másodsor az engedélyt Nagyváradon adták ki. Mivel Nagyvárad és Kolozsvár a Bach-korszakban teljesen külön közigazgatási kerülethez tartoztak (Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. I. köt. 1922. 138—141. és 218. l.), a nagyváradi rendőrhatalóság hatásköre nem terjedhetett ki erdélyi színi előadásokra. Arról viszont nincs tudomásunk, hogy a drámát Nagyváradon vagy a kerülethez tartozó valamelyik kisebb városban előadták. Lehetséges, hogy egy szintársulat az engedélyt valóban megszerezte, de az előadás elmaradt.

⁴ V. ö. IK. 1927. 286. l. és Kéky: *id. m.* 31. l.

⁵ A cenzor veres ceruzájának munkája minden nehézség nélkül felismerhető. A megjegyzések kortörténeti érdekességűek. Pásztor közli is őket regényének 146. lapján. A másik két kéztől származó javítások szerzőségét is Pásztor tisztázta a gépirásos másolat lapszéli jegyzeteiben. Ő mindenesetre jól ismerte Vajda kézírását, s így megállapításait elfogadhatjuk. Vajda javításai stílusra természetűek, a többi egyszerű rövidítés. Az persze képtelenség, hogy a rendező «valószínűleg» Fánscy volt — Fánscy Lajos 1854-ben meghalt.

azonkívül, hogy ez a változat a fővárosival szemben az 5-ik laptól kezdve (I. felv. 2. jel.) minden átmenet nélkül folyó beszéd módjára közli az eredetileg verssorokba tördelt szöveget. De mind a szavak alakja, mind a szórend pontosan egybevágt a két változatban, s így a formai különbség valószínűleg a másoló kényelmére vagy korlátoltságára vezethető vissza.

Az «eredeti történeti szomorújáték 5 felvonásban» cselekvénye a következő:

I. Főter Mantuában. Balra sátor. Két hún testőr, Harám és Durád beszélgetnek. A nép körmenetben könyörög Istenhez, hogy mentse meg Attila haragjától. A fellépő Ildikó csatlakozik a menethez. Durád elbeszéli Ildikó történetét: Gondikár burgundi király leánya; tündöklő szépsége feltűnt Attilának s túszként magánál tartotta. Attila két szövetséges királyának, Ardariknak és Valamirnak párbeszéde után visszatér Ildikó. Helyzetén, a húnok hősiességén, a keresztények gyávaságán gondolkodik. Fellép Walther, Ildikó egykori jegyese, aquitán királyfi. Ildikó megveti, mert meghódolt Attilának. De Walther csak azért állt be a hún seregbe, hogy Ildikó közelében maradhasson. Forró szavakban vallja meg szerelmét s rá akarja venni Ildikót, hogy szökjenek meg. Ildikót meghatja Walther hűsége. Megjelenik Attila; haditanács után Róma ellen indítja táborát. Walthert egy sereg élén a Kaukázusba küldi, de Walther kitér a kitüntető megbízás elől. Ez felkelti Attila gyanúját. A felvonást bezáró párbeszéd során Attila női sorába akarja venni Ildikót, de Ildikó visszautasítja.

II. Kert. Ildikó küszködik lelkiismeretével. Nem akar Attila ágyasa lenni, de bámulja a hún király nagyságát. Holt atyja emléke viszont bosszúra tüzei. Walther beront és sietteti a szökést. Attila kihallgatja őket, Walthert elfogatja s Ildikó szemeláttára kínpadra vonja, mert tudni akarja, hogy Ildikó szereti-e az aquitán királyfit. De Ildikónak van ereje elfojtani érzését. Mikor egyedül marad, nevelője, Julián pap lép fel. Rettentő képet fest a kereszténység pusztulásáról. Szavainak hatására Ildikó elhatározza, hogy feláldozza magát. Julián: «Szentek közé számítanánk!» Ildikó: «De Walther elítél!»

III. Sátor a Campus Ambulaeuson. Attila egyre jobban megszereti Ildikót. Kedvéért lemond többi rabnőjéről. Ildikót ez meglepi. «Valóban féltetni kezdem magam.» Walther szabadon bocsátását kéri. Attila: «Szabad lesz, — menyegzőnk éjjele után.» Leó pápa fényes kíséretben járul Attila elé. Attila sokáig habozik s csak akkor kegyelmez meg Rómának, amikor Ildikó fejbiccentéssel tudtára adja, hogy övé lesz.

IV. Attila szállása Hunniában. Készület a menyegzőre. Ildikó elhatározza, hogy végez Attilával. Ráveszi a királyt, hogy Ellákot zárja ki az utódlásból. Ez nagy elégtelenséget kelt a húnok körében. Csáth vezér Waltherhez küldi társát, Berét: szítsa fel a királyfi féltékenységét s beszélje rá, hogy ölje meg hűtlen kedvesét.

Változás. Walther börtöne. Walthert marcangolja a féltékenység. Bere meghozza Attila nászának hírért. Walther azt hiszi, hogy Ildikó már ágyas. S mikor Ildikó megjelenik a börtönben, hogy kiszabadítsa és megszökjk vele, eltaszítja magától. Ez a visszautasítás végkép megérleli Ildikó elhatározását.

V. Terem. Ünnepi lakoma, karének, tánc. Mindenki kedvetlen; rossz hírek érkeznek: a bizánci császár megtagadta az adófizetést, lázadások stb. Attila elbocsátja vendégeit. Hirtelen megjelenik Sorva jósnő; Julián «üzenetét» hozza Ildikónak. Ez tudja kötelességét. Mikor Attila a hálóterembe távozik, Ildikó rövid habozás után követi és megöli. A haldokló kitántorog s nyílt színen leheli ki lelkét. Ildikó megmérgezi magát. Walther dűltan jön — felismeri a helyzetet s leborul a haldokló hősnő előtt. Az ajtót beürik, a hűnök megrendülten állnak. Ellák és Csaba már civódnak. Csáth: «Oh vége, vége a hún birodalomnak.»¹

Láthatjuk, hogy Vajda a drámai összeütközés elképzelésében és a cselekvény felépítésében a hagyomány kitaposott útján haladt. Az *Ildikó* a szerelem és kötelesség tragédiája s mint ilyen szinte sablonos. Rokonsága az *Irenével* pl. első pillanatra feltűnik. Valószínű azonban, hogy Vajda képzeletére nem Kisfaludy Károly drámája hatott, noha ismerhette, hanem Hebbel Frigyes *Judithja*. A két dráma hasonlóságát az egykorú színírálatok kivétel nélkül megemlítik.¹ A kapcsolat nemcsak a mese hasonlóságában, hanem a hősnő jellemének felfogásában is kimutatható. A zsarnokkal szemben Ildikó is, akárcsak Holofernes legyőzője, gyűlölet és szerelem között ingadozik. Vajdánál mindenesetre kevésbé határozottan — Hebbelnél tulajdonképpen ez a tragédia magja — de a régebbi női mártirokkal szemben Ildikóban is az a modern, hogy az ellenséget nem feltétlenül gyűlöli. «Valóban lelke sokkal magasabb, mint gondolám...» — mondja Attiláról már az I. felvonás végén. S közvetlenül a gyilkosság előtt megvallja:

... azt hívém, édes lesz a
Bosszú — most érzem, fájni fog!
Nem fog neked úgy fájni — Etele
A tőr, mint énnekem!

S a tett után:

Tudnék lehelni lelket Etelebe,
Tenném e pillanatban.

A két dráma kapcsolatát színrekerülésük időpontja is valószínűvé teszi. Hebbel *Judithját* 1856. szept. 15-én mutatta be a Nemzeti Színház, s Vajda János figyelmét erősen megragadta a dráma. A Magyar Sajtóban rendkívül megleghangú ismertetést írt róla;² kiemeli, hogy «a drámai felfogás helyessége abban áll, hogy Judithnak — jelleménél fogva — végre

¹ Leghatározottabban a Divatcsarnok —yy— jegyű kritikusa («Az Ildikó Hebbel *Judithjához* annyira hasonlít, miszerint egyiket látva: mindig eszünkbe fog jutni a másik.» 1857. márc. 15.) és Salamon Ferenc, aki «Judith-tal egy bordából szőtt egyéniségnek» mondja a burgundi királynéant. Bpesti Hírlap, 1857. febr. 15.

² 1856. szept. 21.

Holofernesbe kell szeretni s azt mégis elirtani egy magasabb érdekből, mint emberi önzése súgja» és «szebben, igazabban e két rendkívüli jellemet nem lehet felfogni.» Nem sokkal utána hozzáfoghatott az *Ildikó* írásához,¹ s október folyamán már be is nyújtotta a színháznak, mert a *Hölgyfutár* «hírhangja» 1856. nov. 12-én jelenti: «Vajda János fiatal költőtől a drámabíráló választmány egy Ildikó c. történeti drámát fogadott el.» A kézirat 1857. jan. 1-én «adatott cs. kir. rendőri vizsgálatra», s ugyanekkor megkezdődtek a próbák is.² A darabot, 13 cenzori változtatással, jan. 16-án engedélyezték. A bemutatót eredetileg febr. 4-re tervezték³ — végül is 1857. febr. 13-án tartották meg.

Hebbel *Judithja* az *Ildikó* keletkezésének azonban csak egyik mozzanata volt. Vajda képzeletét Attila alakja is foglalkoztathatta. A nagy hún királyról az 50-es években sok szó esett. Wenzel Gusztáv, Toldy Ferenc értekezésein, Szabó Károly, Jászay Pál, Kriza János közlésein, Ipolyi Arnold *Magyar mythológiáján* kívül elsősorban Thierry Amadée kutatásai keltették fel iróink figyelmét a húnok történelme iránt.⁴ Vajda János mint ujságíró állandó figyelemmel kísérte szellemi életünket, s így jól ismerte ezeket a dolgozatokat, amelyek ihletői is, forrásai is voltak.

Thierrynél együttvan az *Ildikó* nyersanyagának legnagyobb része, elsősorban mindaz, ami a hősnőre vonatkozik. A francia történettudós beszéli el, hogy a «csudaszép» Ildikó burgundi királyleány volt; Attila megölette rokonait, hogy kincseiket elszakmányolhassa. (Attila kincsszomja, mint az Ildikóval történt találkozás oka, előfordul Durád elbeszélésében az I. felvonásban.) Később Ildikó ölte meg a nászéjszakán egy tördféssel Attilát — így állt bosszút rokonaiért. Thierrynél megtalálhatjuk a dráma többi személyét is (Csáth, Bere, Gondikár, Valamir, Ardarik stb.), még azt a druida jósnőt is, akiből Vajdánál Sorva lett.⁵ Thierryre vall, hogy csak nála találkoztunk Julianus chartres-i püspökkel (Vajdánál eredetileg «római pap»; a cenzúra csinált belőle nevelőt) és a Campus Ambulaeus táborhely említésével.

De Vajda más forrást is használt. Thierry kutatásainak 1855-ben magyarul megjelent részletében (*Attila. Történeti beszély*. Fordította Szabó Károly) egyáltalán nem szerepel Walther. S az Attiláról szóló német mondáknak az aquitán királyfira vonatkozó része, amelyet Szabó Károly a Családi Lapok 1855-i

¹ Jókai Mór szerint 9 nap alatt készítette. Vasárnapi Ujság 1857. febr. 22.

² *Hölgyfutár*, 1857. jan. 2.

³ U. o. 1857. jan. 19.

⁴ V. ö. Arany hún-trilógiájának keletkezésével. Voinovich Géza: *Arany János*. II. köt. 1931. 160 és k. l.

⁵ Ez a név Vörösmartyra emlékeztet: *Sorvatag a Salamonban*.

évfolyamában közölt, csak annyit mond, hogy Walther Ildikó jegyese volt, s együtt szöktek meg Attila udvarából. Azt a mozzanatot, hogy Walthert Attila egy sereg élén a Kaukázusba küldi, de a királyfi visszautasítja a megbízást, Vajda ekkor még csak a *Revue des deux Mondes* 1852-i évfolyamában vagy Fessler A. I. *Attila* (Pest, 1811.) c. művében olvashatta. A két feltevés közül az utóbbi a valószínűbb, mert épen Fessler foglalkozik részletesen Attila szerelmével Ildikó iránt, s ugyancsak nála találkozunk azzal a gondolattal, hogy Ildikó volt «ama nagy eszköz, mely által a véghetetlen Isten Attila élteinek véget vetni akart.» (218. l.) S ennél az idézetnél csak néhány sorral előbb találhatjuk azt az adatot, hogy Marcianus bizánci császár megtagadta az adót — ezt is felhasználta Vajda az V. felvonásban, a nászéjtszaka előtti véstjósoló hangulat ecsetelésére. Mindez a mellett szól, hogy Vajda Thierry mellett a népszerű Fesslert is felhasználta forrásul.

Volt azonban Vajdának még egy harmadik ihlető élménye is: szerelme. Hebbel a drámai felépítés alapját, Thierry és Fessler a szükséges nyersanyagot szolgáltatottak — az események csomózásában, a részletek kidolgozásában s főleg a mű hangulati színezésében Vajda szubjektívizmusa érvényesült. A szomorújáték Ildikó keresztényi áldozatát ábrázolja, de a burgundi királylány történetével párhuzamosan fejlődik s bonnyolódik Walther reménytelen szerelme. Így lesz az *Ildikó* kettős dráma hordozója. Walther szerelme nemcsak egyik rúgója Ildikó elhatározásának, hanem külön, önálló történet, amely gazdag kiszélesülésével szinte elnyomja a főcselekvényt. Helyenként úgy érezzük, hogy nem is Ildikó, hanem Walther a főhős. Jelleme érdekesebb, színesebb, emberibb is. Míg Ildikó önfeláldozása mindvégig passzív hősiesség marad, Walther sorsa kettős helyzetéből folyó félreértés és félreértettség folytán egy fokkal közelebb áll a tragikumhoz.

Semmi kétség, hogy Walther alakjában, a reménytelen szerelem áldozatában, Vajda önmagát ábrázolta. Költőnk ekkor már ismerte és szerette Kratochwill Ginát s a maga vonzalmát a királyfi sorsában objektíválta. Szíve vérével írta ezt a szerepet — így történt, hogy a dráma legszebb részlete az a nagy monológ, amelyet Walther tart börtönében. Érdemes ezeket a sorokat kiemelni, becses adat Vajda költészetének fejlődése szempontjából is: bennük megtaláljuk szerelmi lírájának jellemző alaphangját és szólamkincsét.

Nem oly fehér a Pyrenék hava,
Mint hattyúénál karcsúbb tagjai.
Koldus bolond, te nem ölelted azt!
Az áldott völgyben, a tej s méz folyam
Partján nem nő édes-piros eper,
Mely forró is legyen, mint ajkai.

Rabszolga gyerek, az nem neked való!
 Eredj a sutba s álmodjál felőle,
 Mert azt megengedi nagy Etele —
 Ki vele fekszik és valót álmodik!
 Jőjj Lybiának oroszlána, vágd
 E mellbe körmödöt — Sahara tigrise
 Rongyonként tépd le bőrömet — hyéna
 Szídd el velőmet! Mert mindez nekem
 Nem fáj úgy, mint e gondolat...
 És lelke, e fényes magas sugár
 Mi büzhödt pocsolyába süllyede!
 De te bohó, ne közelíts felé!
 Hiszen te mondád jó magad, hogy ő
 Nincs földi emberért teremtve
 És most a föld legrútább ördöge,
 Etele, ez az óriás kígyó,
 Ez fonja be és fojtja meg. Ne hadd!

(Szabadulni akar)

Eredj! Isten nem tesz csudát...
 E lánc erősebb. Vége, vége már!
 Számomra meg vagy halva Ildikó.
 Eddig te háborítál, ezután
 Egy csöndes bánat az, mit érzek
 Fölötted szép halott. Bár vetne most
 Ölembe valami — mi haszna, én
 Elvesztém izemet — én nem tudok
 Élvezni semmit, semmit már ezentúl.
 Számomra még csupán egy eledel
 És egy ital van — ez Etele vére.
 Én enni akarom testét izenkint,
 Hogy kirágyam belőle a gyönyört,
 Mit Ildikó ajkáról elrabolt.
 Én vérét inni akarom, oh mert
 E szomjat, mely izzó parázs gyanánt
 Szívemet égeti, nem oltja el
 Az örökkévaló se másként. Istenem!
 Ha nem adál békés gyönyört — oh add,
 Add meg nekem ez ádáz pokoli
 Kéjt — adj nekem csak egy pillanatot,
 Amelyben Etelehez érhessem karom!

Vajda János szubjektívizmusa azonban nemcsak szépségek, hanem hibák forrása is lett. Az *Ildikó* belső formája a tárgy természetéből önként adódik: két elv, két világ, a kereszténység és pogányság, a lelki műveltség és a barbár eröszak küzdelme. De a fény és árny harmonikus játékát megzavarja, a szembenálló ellentétek egyensúlyát megbontja Walther szereplésének túltengése. Attila alakja háttérbe szorul s vele egyenes arányban csökken Ildikó áldozatának nagyszerűsége. Nem Attila Ildikó ellenlábasa és Walther a vetélytárs, hanem fordítva, s ennek következtében a burgundi királyleány mártiromsága magánjellegű bonyodalommá fakul; a dráma nem érezteti eléggé, hogy az egyén sorsában világok harca döl el.

S a drámai cselekvény belső aránytalanságát fokozza Attila jellemének kidolgozatlansága. Ez a hún király egy

pillanatra sem tudja érdeklődésünket maga iránt felkelteni. Nemcsak mint ember, hanem mint uralkodó is, mint hadvezér is egyaránt jelentéktelen. A *lírikus* Vajda még a nagy király egyéniségéhez illő *szavakat* sem talál számára: «Isten ostora» úgy beszél helyenként, mint a korabeli népszínművek falusi hősei:

Ez tetszik én nekem leány. No mert
Nem tartok attól, hogy enyim ne légy.
De egyet mondok, jól jegyezd meg azt:
Ha mást szeretnél, ez nem tetszenék ám!
(II. felv. 4. jel.)

Attila alakja sikerült tehát legkevesebbé — érthető, ha az egykorú kritika is elsősorban ezen a ponton támadta meg a drámát. «Ezen Attilában — merő külsőségeken kívül, minőt a név, állás, környezet, külviszonyok stb. — nem találunk vonást, melyről akár a történelem, akár a hagyomány Attilájára lehet ráismerni» — jelentette ki Greguss Ágost,¹ s egyúttal részletesen fejtegette, hogy Attila egyáltalán nem való színpadra. E tekintetben Arany eposzi hitel-elméletét alkalmazta: «Magyar költő magyar közönség számára nem szoríthatja Attilát drámába: mert ekkor a nemzeti őshagyományokkal jön ütközethez.»

Greguss elítélőleg nyilatkozott Ildikó jelleméről is. Tettei nincsenek kellően indokolva, «legfeljebb valami egyéni különösségben...; hanem a különösség ismét — mint Hebbel *Judithjánál* — nem a lélektanból, de a lélekkórtanból volna megmagyarázandó». S a jellemrajzon kívül megróta még az *Ildikó* egy-két «ledérebb» kitételét és drámaiatlan nyelvét.

A kritikusok legtöbbje osztozott Greguss véleményében. Salamon szerint «az új szerző tragikai tehetségének nem adta jelét; stíljében bizarr és affektált... s nem bír kellő izléssel».² Székely József az «egész drámát egy nagy hibának» tartja, «melyben csak egyetlen jelenet, a végjelenet szép és drámai; a többi vezeklés».³ Kövér Lajos személyeskedő felszólalása⁴ és Vahot Imre gúnyos ismertetése⁵ Greguss kritikájának önállóan és rosszul leplezett ismétlése. Gregusst követte a Délibáb kritikusa (Bulyovszky Gyula?) is; kifogásolja, hogy a «beállítás germán szempont és nem követi a magyar hagyományt», de elismeri, hogy «Vajda, ha jelen darabjával egyebet nem végzett is, legalább gondolkodásra serkent, s stíljá, ha nem is tömörség, de tisztaság és egyszerűség által ajánlkozik s erőteljes kifejezései, ha nem is fenségesek, de igazak s az igaz-

¹ Pesti Napló, 1857. febr. 17.

² Budapesti Hirlap, febr. 15. és 17.

³ Magyar Sajtó, febr. 15.

⁴ Pesti Napló, 1857. febr. 17. Mindjárt Greguss bírálata után.

⁵ Napkelet, 1857. febr. 19.

ság már félszepség a művészetben.» (Febr. 22.) A Divatcsarnok kritikusa mutatta a legtöbb jóindulatot — fényoldalakat is fedezett fel a drámában, aminők a «költői erő, folyékony nyelv, s hatásos jelenetek erős festése, színi szerkezet, jó beosztás és jelenetezés.» (Márc. 15.)

Költőnk a Nővilágnak nyilván sugalmazott — vagy saját tollából eredő — közlése szerint (febr. 22.) «fittyet hányt a kritikának, s mosolyogva olvasta amaz erőtlen erőlködések, melyekkel művétől minden érdemet megtagadni igyekeznek.» Tudta, hogy a bírálatok nemcsak a darabnak és a darabról szóltak — ma, 80 év távlatából is megállapíthatjuk, hogy az *Ildikó* bukásának személyi okai is voltak. Vajda János nem tudott egyéniségével rokonszenvet ébreszteni, mint a Magyar Sajtó színikritikusa pedig épen a színház és drámairodalom világában szerzett magának ellenségeket. Különösen Kövér Lajos és Vahot Imre haragudtak rá azokért a nem épen kedvező bírálatokért, amelyekben Vajda az 1856. esztendő folyamán darabjait (*Hűség hűtlenségből*, *Coelestina*, *Mária királyné*, *Huszárcsíny*) részesítette. Vahot más okból sem szívlelhette költőnköt. 1857 januárjában mindketten szépirodalmi folyóiratot indítottak: Vahot a *Napkeletet*, Vajda a *Nővilágot*. Vahot a *Lapszemle* c. rovatban sietett a versenyző vállalkozást izetlen népieskedésével megcsipkedni. Vajda a maga nyersebb modorával vágott vissza, s egyik-másik erősebb kifejezése nagy felzúdulást keltett a helikoni berkekben. (A *Napkeletet* többek közt szemétdombnak nevezte, stb.) A *Hölgyfutár* 1857. jan. 27-i számában nyilatkozat jelent meg az irodalom méltósága és Vahot érdekében Liszniai Kálmán, Sárosi Gyula, Kövér Lajos, Greguss Ágost és Remellay Gusztáv aláírásával. A közhangulat tehát a legrosszabbkor fordult Vajda ellen, s ha elismerjük is, hogy Greguss és Salamon részrehajlás nélkül, elvek szerint bíráltak, az eset túlságosan friss volt, semhogy ne befolyásolta volna őket, ha másképp nem, a jóindulat és méltanyosság elnémitásában. Kövér Lajossal szemben ilyen feltevésre sincs szükségünk: bírálatának bevezetésében cinikus nyíltsággal bevallja, hogy most megfizet «Vajda János barátomnak a Magyar Sajtóban néhány művemről oly látszólagos meggyőződéssel és állítólagos jóakarattal irt» bírálatáért. Vahot Imre sem volt szégyenlős természet: legfőbb kritikai elve, saját bevallása szerint: «Ma nekem, holnap neked!»¹ Kritikai állapotainknak ezt a nem épen emelkedett szellemét veszi célba Kakas Márton (Jókai Mór) humoros színházi levele: «Üdvözöljük a fiatal szerzőt ezen a téren; azzal az őszinte örömmel üdvözöljük, mellyel a bebörtönzött rabok üdvözlik a közéjük jutó pandúrhadnagyot; — a megzaklatott drámaírók a kritikust,

¹ *Napkelet*, 1857. nov. 8. Jókai *Dózsa Györgyével* kapcsolatban.

aki drámát ír: «mert nagyobb öröm vagyon olympusban egy kritikuson, ki drámát kezd írni, hogy sem kilencvenkilenc drámaíró, akik soha sem vétkeztenek», most van alkalom «szemet szemért, fogat fogért, fület fülért!»¹ Utána azonban hozzáteszi, hogy «van biz ebben a drámában elég dicséretre méltó. Ahhoz mérve, hogy szerzőnek első drámai műve: elég kerek és egybevágó a cselekvény; drámai jelenetek, lélektan, kifejlődés méltánylást igényelnek; a nyelv költőisége, az ékes mondatok eltakarják a hibákat.» A Vajda-ellenes hangulat szervezettségére következethetünk a Pest-Öfner-Zeitung egyébként szintén méltányos ismertetésének egyik megjegyzéséből: «Einige gute Freunde des Dichters, die sich vielleicht schon im Geiste auf einen kleinen dramatischen Skandal freuten, konnten nun den Trost nach Hause nehmen, zu dem nicht ungünstigen Erfolg des von ihnen angefeindeten Werkes selbst beigetragen zu haben». (Febr. 15.)

Ebből a megjegyzésből az is kitűnik, hogy a közönség kedvezőbben fogadta a darabot, mint a kritika. Salamon is azt mondja, hogy a «mű színházi értelemben nem bukott meg.» Pásztor Árpád leírása tehát nagyon is regényes.² A dráma előadása is a jobbak közül való volt. Ildikót Komlóssy Ida, Attilát Szigeti József, Walthert Feleki Miklós adta. A rendező ugyan sok hibát követett el, különösen a jelmezterén, de a színészek jól játszottak és szépen szavaltak — főleg Komlóssy Ida és Feleki. Kedvükre lehetett, kedvükre kellett, hogy legyenek Vajda könnyen gördülő jambusai, olyan korban, melyben a *Bíbor és gyász* vagy a *Brankovics György* üres szóvirágokba takaródzó lapos prózája is biztos sikert jelentett.

Az *Ildikó* mégis lekerült a Nemzeti Színház műsoráról. A 70-es években szó volt arról, hogy felújítják. Erre vall a pesti sűgőkönyv címlapján a következő bejegyzés: «A dráma-bíráló bizottság tagjai szíveskedjenek arról véleményt adni: lehet-e a tragédiát remélhető sikerrel újonnan színre hozni? Szigligeti igazgató.» A következők mutatják, hogy a bizottság válasza elutasító volt.

A bemutató előadáson kívül Vajda drámájának még csak egyetlen egy előadásáról tudunk: Kolozsvárott 1857. márc. 28-án.³ Komlóssy Ida 10 estén vendégszerepelt a kolozsvári Nemzeti

¹ Vasárnapi Ujság, id. h.

² *Gina és Rozamunda*. 151. l.

³ Szinnyei József (*Magyar írók*, XIV. 758.) és nyomán Kéky (id. m.) 27. l.) adata (ápr. 2.) téves — ezen a napon a színház zárva volt. Pásztor Árpád jegyzeteiben két erdélyi előadásról tud. Feltevését talán arra alapította, hogy a Kolozsvári Közlöny a darab tüzetes bírálatát a második előadás utánra ígéri. Erre azonban nem került sor. Gyulai Ferenc társulata Komlóssy Ida vendégjátéka után mindössze két előadást tartott: ápr. 1-én (*Villette marquisné*) és 4-én (*Árgyil és Tündér Ilona* Szigligetitől), azután szétoszlott.

Színházban s búcsúfelleptéül Vajda szomorújátékát választotta. Már az a körülmény, hogy egy nagy színészről választása épen az *Ildikóra* esett, a darabnak legalább is színi értéke mellett bizonyít. A közönség szünni nem akaró tetszésnyilvánítása persze elsősorban a fővárosi színészről a játékának szolt, de a dicsőségből kijutott költőnk drámájának is.¹ A Magyar Futár (1857. ápr. 2.) kisvárosi felháborodásában ugyan azt írja, hogy «az egész mű nemcsak el van hibázva, hanem oly illemsértő helyei is vannak, hogy színpadra vinni véték», a Kolozsvári Közlöny kritikusa azonban az «irgalmatlan pesti bírálókat után» kellemesen meg volt lepve s Vajdát újabb dráma írására biztatta. (1857. ápr. 2.)

Vajda, tudjuk, nem fogadta meg a jóakarató tanácsot. Az első kísérlet kudarcra megútáltatta vele a festett világ dicsőségét. Az *Ildikó* epizód maradt pályáján. De mint ilyen érdekes és nem egészen jelentéktelen. Benne új formában talált kifejezést a Gina-élmény s a dráma színrekerülésének és bukásának körülményei jellemzők mind Vajda írói helyzetére, mind az ötvenes évek irodalmi életére. Azonkívül mint fejlődéstörténeti jelenség is figyelmet érdemel. Drámairodalmunkban a Bach-korszak vége felé lassú, de határozott irányváltozás észlelhető. A történeti drámában a súlypont áttolódott a romantikus cselekvényről a realiztikus lélekrajzra, a korfestésről az egyéni vagy társadalmi életproblémára, s az *Ildikó* ennek a változásnak egyik képviselője. S vannak drámák, mint Dobsa Lajos *Attila és Ildikó* (1858) vagy Hegedüs Lajos *Róma leánya* (1858) c. szomorújátéka, melyek azt bizonyítják,² hogy Vajda drámaírói kísérlete nemcsak megvalósította, hanem közvetítette és terjesztette az új ízlést.

SOLT ANDOR.

¹ A Nővilág sietett ezt elégtétellel megállapítani. 1857. ápr. 12.

² Mindkét dráma tárgyválasztás, felfogás és jellemrajz dolgában az *Ildikó* nyomdokain halad. Dobsa darabja megismétli az önfeláldozó keresztény leány történetét, azzal a különbséggel, hogy Walther helyett Uzindurt, Attila fogadott fiát, állítja be a szerelmi háromszögbe. Hegedüs drámájának hősnője Cornélia, a patricius hölgy, aki Brennusától szabadítja meg hazáját. Nevelőjének, Luciusnak, buzdítására ő is súlyos áldozatot hoz:

... egykor kéj volt hinnem azt,
Hogy Brennusnak esni kell általam,
Mert benne egy vérengző vadat,
Szörnyeteget véltem találni fel.
De most vérfagyasztó e gondolat
Oh! mert az ég nemesebb szellemet
Földi testbe még nem lehelt soha.

(III. felv. 3. jel.)

Ime Hebbel indítékának továbbgyűrűzése irodalmunkban, Vajda közvetítésével.